

Metody, techniki i strategie w procesie tłumaczeniowym: Próba porządkownia terminologii przekładoznawczej

Roman Lewicki

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Koninie

rolewicki@gmail.com

Methods, techniques, and strategies in the translation process: An attempt to restore homogeneity and terminological consistency in translatology

Reflecting on defining the competence of an interpreter, it is important to first ask yourself what the scope of an interpreter's ability is and how to measure it. One of the important determinants of the competence of an interpreter is extensive knowledge of specialized terminology used for the description of the translation process. In the present article, we will try to find an answer to the following questions: (1) how precise, useful, and effective is translation terminology in describing and analyzing the translation process, (2) how does the evolving division of the discipline into different schools representing different approaches to translatology negatively affect homogeneity and terminological consistency, and (3) has there ever been, in a general sense, homogeneity and terminological consistency in translatology.

Keywords: translation competence; translation process; translation terminology; methods; techniques; strategies; terminological consistency in translatology





































Tłem dla niniejszych rozważań o terminologii przekładoznawczej jest gra, a w szczególności gra w szachy. Na pierwszy rzut oka wydaje się, że tłumaczenie i szachy nie mają ze sobą wiele wspólnego. Sposób, w jaki prowadzimy grę w szachy, można jednak przenieść na inne aspekty życia, w tym także na działalność tłumaczeniową. Tak jak reguły w szachach określają dopuszczalne ruchy danej figury, tak przykładowo reguły składniowe języka określają miejsce danego słowa w tekście.

Zatem podobnie jak w grze w szachy, działalność tłumaczeniowa polega na doborze różnych, stale modyfikowanych procedur i ciągłym podejmowaniu decyzji. W trakcie gry aktywowane są jednocześnie, często przeciwstawne, umiejętności intelektualne, a wszystko po to, aby zaplanować i zrealizować optymalną strategię.

Gra w szachy jest procesem, który przebiega według pewnych zasad i który trzeba uprzednio zaplanować pod względem taktycznym, starannie dobierając procedury, takie jak metody, strategie i triki (techniki w szachach). Ponadto każdy mistrz szachowy wypracowuje z biegiem czasu własny styl gry, który odpowiada jego umiejętnościom i charakterowi. Podobnie jest z procesem tłumaczenia, który jest swojego rodzaju grą językową połączoną z ogromem wysiłku intelektualnego.

Ludwig Wittgenstein (2005, s. 7) zauważył, że gry językowe mają wiele wspólnego z działaniami społecznymi. W zasadzie „gra językowa” to całość złożona „z języka i z czynności, w które jest on wpleciony”. Gra językowa to układ komunikacyjny, pokrewny wszelkim grom, i z tego względu komunikacja międzyludzka daje się opisywać w kategoriach gry. Wittgenstein wskazywał na wspólne składniki obu tych zjawisk, tj. gracze, umiejętność grania, przestrzeń gry, pionki (narzędzia gry), posunięcia, reguły, strategie oraz cel i stawka gry (Lenartowicz, 2002).

Gra w szachy i gra językowa to według teorii gier gra istotna (w odróżnieniu od nieistotnej bez z góry ustalonych zasad), której wynik zależy od przyjętych przez graczy bądź też przez tłumacza strategii. Żadna partia szachów, podobnie jak żaden proces tłumaczeniowy, nawet w przypadku tłumaczenia tego samego tekstu, nie przebiega tak samo. Gra w szachy i tłumaczenie nie sprowadzają się li tylko do prostego liczenia możliwych wariantów strategicznych prowadzonych operacji, są wyzwaniem wynikającym z rozbudowanych zasad gry, absorbującym ludzki charakter oraz emocje. Gra językowa uprawiana przez tłumacza jest jednak jeszcze większym wyzwaniem ze względu na twórczy charakter języka, który sprawia, że z ograniczonej liczby środków można stworzyć nieograniczoną liczbę wypowiedzi.

zasady													metoda
plan													strategia
taktyka													technika

Rysunek 1 Operacjonalizacja gry za pomocą terminów operacyjnych (opracowanie własne)

Z teorii gier można czerpać interesujące rozwiązania na potrzeby planowania, realizowania i interpretacji procesu tłumaczeniowego. Każda gra jako proces podlega operacjonalizacji, czyli przybiera postać konkretnego działania i może stać się przedmiotem analizy badawczej na potrzeby oceny efektywności podjętych operacji, które dają się opisać za pomocą jednoznacznie zdefiniowanych terminów, takich jak terminy operacyjne z rysunku 1, zaczerpnięte z gry w szachy.

Przedstawione na rysunku 1 terminy operacyjne, przydatne do opisu i analizy gier, okazują się bardzo przydatne w analizie procesu tłumaczeniowego. Tytułowe terminy, takie jak techniki, strategie i metody, odnoszą się do metajęzyka teorii i praktyki przekładu, a w szczególności do wyjaśniania procesów tłumaczeniowych, przy czym zadanie to wymaga stosowania precyzyjnego instrumentarium terminologicznego. We współczesnych opracowaniach na temat procesów tłumaczeniowych daje się, niestety, zauważyć brak spójności i precyzji terminologicznej. Dobrym przykładem takiego stanu rzeczy są trzy tytułowe terminy stosowane zamiennie w analizach przekładoznawczych na oznaczenie tych samych zabiegów tłumaczeniowych. Z tej właśnie przyczyny proces przekładu opisywany i analizowany za pomocą specjalistycznych terminów, takich jak *zasady*, *plan*, *metoda*, *taktyka*, *strategia*, *technika*, *procedura* czy styl, wyznaczających sposoby działania, jest w niniejszym przyczynku podstawą przedmiotowych rozważań o spójności terminologii przekładoznawczej.

Znakomitą większością wyrazów każdego języka cechuje polisemiczność. Ich znaczenie zależy od kontekstu użycia. Dwoistość semantyczna i identyczność formy tych wyrazów przy różnej treści powoduje, że każdy z nich ma co najmniej dwa różne odniesienia znaczeniowe. Ma to oczywiście konsekwencje między innymi także dla opisywania i analizowania procesu tłumaczenia. Przykładowo wyraz hasłowy/lema¹ *metoda* ma w słowniku wyrazów bliskoznacznych kilkanaście odniesień znaczeniowych, z których pięć poniżej przedstawionych odnosi się do planu i sposobu działania oraz rozwiązywania problemów przydatnych dla opisu i analizy procesu tłumaczeniowego (<http://synonim.net/synonim/metoda>).

- metoda (np. w odniesieniu do sposobu postępowania):
czynność, droga, formalność, metodyka, możliwość, narzędzie, operacja, postępowanie, procedura, przebieg, przepis, recepta, rozwiązanie, sposób, środek, taktyka, technika, tok postępowania, tryb, warsztat
- metoda (np. w odniesieniu do planu działania):
droga działania, filozofia, harmonogram, koncepcja, kroki, plan, poczynania, posunięcie, program, projekt, strategia, taktyka, wizja
- metoda: (np. jako sposób działania):

¹ Koncept „metoda”, w zależności od jego realizacji w (kon)tekście, raz jest *wyrazem* z określonym znaczeniem, zaś innym razem *terminem* z jednoznacznie zdefiniowanym znaczeniem

chwyt, filozofia, forma, kierunek, koncepcja, koncept, podejście, postępowanie, procedura, program, sposób, stanowisko, strategia, styl, system, taktyka, traktowanie, tryb, zabieg

- metoda: (np. w odniesieniu do sposobu na coś):
droga, recepta, rozstrzygnięcie, rozwiązanie, sposób, środek, wyjście
- metoda: (np. rozwiązanie problemu):
rozwiązanie, rozwikłanie, sposób, wyjście

W każdym z przytoczonych powyżej kontekstów użycia wyrazu *metoda* wykorzystano szereg bliskoznacznych wyrazów, wśród których występują również wybrane przez nas wyrazy na potrzeby opisu procesu tłumaczenia. Dla przypomnienia są to: *zasada, plan, taktyka, metoda, strategia, technika* oraz *styl*.

Zwraca uwagę powtarzalność tych wyrazów w różnych odniesieniach znaczeniowych wyrazu hasłowego *metoda*, świadcząca o ich polisemiczności i wzajemnym semantycznym przenikaniu lub nakładaniu znaczeń. To właśnie polisemiczność wyrazów jest przyczyną niejednoznacznego definiowania terminów i ich nieprecyzyjnego, czasem wręcz niefrasobliwego użycia języku specjalistycznym, a dokładniej w profesjolekcie translatorskim.

Podobnie rzecz się ma z dwoma kolejnymi terminami wymienionymi w tytule niniejszego tekstu, tj. *strategią* i *techniką* (<http://synonim.net/synonim/startegia> i <http://synonim.net/synonim/technika>).

- strategia (np. jako sposób myślenia):
dewiza, doktryna, filozofia, idea, koncepcja, myśl, nastawienie, orientacja, plan, podejście, pogląd, zapatrywania, zasada
- strategia (np. w kontekście planu działania):
cel, droga działania, filozofia, harmonogram, intencja, koncepcja, kroki, metoda, myśl, plan, poczynania, pomysł, posunięcia, projekt, scenariusz, taktyka, wizja, zamiar, zamysł
- strategia (np. jako sposób działania):
chwyt, filozofia, kierunek, koncepcja, koncept, metoda, podejście, pogląd, postępowanie, procedura, program, sposób, stanowisko, styl, taktyka, traktowanie, tryb, ustosunkowanie się, zabieg
- technika (np. w odniesieniu do sposobu postępowania):
czynność, droga, metoda, operacja, procedura, recepta, rozwiązanie, taktyka, tok postępowania, sposób wykonywania
- technika (np. w kontekście umiejętności wykonania czegoś):
artyzm, biegłość, kunszt, maestria, misterność, mistrzostwo, piękno, sprawność, sztuka, talent, umiejętność, wirtuozeria, znajomość rzeczy, znowstwo, zręczność

Przyglądając się uważnie wyrazom określającym znaczenie analizowanych tytułowych terminów, można łatwo zauważyć powtarzalne występowanie wyrazu *procedura* jako wyrazu określającego w większości odniesień znaczeniowych.

Z kolei w samym wyrazie hasłowym *procedura*, użyto do określenia jego znaczenia wszystkich wyrazów służących do operacjonalizacji gry (por. rysunek 1) (<http://synonim.net/synonim/procedura>):

- *procedura*: (np. w odniesieniu do sposobu postępowania):
czynność, droga, działanie, metoda, manipulacja, metodyka, modus, obchodzenie się, operacja, plan, podejście, recepta, rozwiązanie, sposób postępowania, stanowisko, strategia, styl, system, środek, taktyka, technika, traktowanie, tok postępowania, tryb postępowania, zachowanie, zasada

Na podstawie powyższych porównań można ustalić wzajemne relacje semantyczne między wyrazami hasłowymi i określić pole semantyczne wyrazów/terminów służących do opisu i analizy procesu tłumaczeniowego. Pole semantyczne jest użytecznym narzędziem porządkowania terminologii specjalistycznej (Trier, 1931).

Jak już wcześniej wspomniano, wyrazy używane do komunikacji specjalistycznej stają się terminami i z tego powodu kontekst ich użycia powinien być jednoznacznie zdefiniowany. Tymczasem zarówno w translatoologii (teorii przekładu), jak i w translatoryce (praktyce przekładu) można często zaobserwować niekonsekwencje w posługiwaniu się terminologią przekładową. Już w samym definiowaniu pojęć w pracach teoretyków przekładu i próbach ich tłumaczenia występują nieścisłości terminologiczne. Ilustrują to dobrze następujące przykłady (Ordudari, 2007, tłumaczenie: Poźniak, b.d.):

Przykład 1

Krings (1986, p. 18) defines translation *strategy* as “translator’s potentially conscious *plans* for solving concrete translation problems in the framework of a concrete translation task (...)”.

Krings (1986, s. 18) określa *strategie* tłumaczenia jako „świadomy *plan* tłumacza rozwiązania konkretnego problemu w obszarze określonego zadania tłumaczeniowego (...)”.

Przykład 2

Moreover, Loescher (1991, p. 8) defines translation *strategy* as “a potentially conscious *procedure* for solving a problem faced in translating a text, or any segment of it”.

Co więcej, Loescher (1991, s. 8) twierdzi, że *strategia* tłumaczeniowa to „potencjalnie świadoma *technika* rozwiązująca problem napotkany przy tłumaczeniu tekstu lub jego fragmentu”.

Sytuacja wcale nie wygląda lepiej w przypadku definiowania terminów w tezaursach i glosariuszach specjalistycznych. Ilustruje to tabela 1.

Tabela 1 Przykłady definiowania terminów w tezaurusach i glosariuszach specjalistycznych (*The MonAKO glossary*, 2017?// Brak referencji).

1	<p>technique, translation technique</p> <p><i>Definition:</i> a specific textual <i>procedure</i> for translating a particular structure or item.</p> <p>DE: Übersetzungserfahren FR: technique, procédé</p>
2	<p>strategy, translation strategy</p> <p><i>Definition 1:</i> general <i>principle</i> adopted by a translator to guide some aspect of the translation of a given text. <i>Note:</i> some scholars use the term "<i>global strategy</i>" in this sense.</p> <p><i>Definition 2:</i> specific translation <i>method</i> (solution type) for translating some feature of the source text. <i>Note:</i> some scholars use the term "<i>local strategy</i>" in this sense, or "<i>technique</i>" or "<i>shift</i>" or "<i>tactic</i>".</p> <p>DE: Übersetzungsstrategie FR: procédé de traduction, stratégie de traduction</p>
3	<p>procedure, translation procedure</p> <p><i>Definition:</i> an alternative term for a <i>technique</i> or strategy; either generally or with reference to a specific language pair</p> <p>DE: Übersetzungsverfahren, Übersetzungsstrategie FR: procédé de traduction</p>

W związku z powyższym, dowolność terminologiczna pojawia się także przy opisywaniu procesu tłumaczeniowego, co można łatwo zaobserwować na przytoczonych poniżej przykładach z prac teoretycznych i ich tłumaczeń (Ordudari, 2007, tłumaczenie; Poźniak, b.d.).

Przykład 1

Newmark (1988, p. 81) goes on to refer to the following *methods* of translation:

- *Adaptation:* which is the freest *form* of translation, and is used mainly for plays (comedies) and poetry (...).

Dalej Newmark (1988, s. 81) opisuje następujące *metody* tłumaczeniowe:

- *Adaptacja:* najswobodniejsza *forma* tłumaczenia, jest używana głównie w sztukach (komedjach) i poezji (...).

Przykład 2

The translating *procedures*, as depicted by Nida (1964) are as follows:

- Technical *procedures:* (...).
- Organizational *procedures:* (...).

Strategie tłumaczeniowe przedstawione przez Nidę (1964) są następujące:

- *Procedury* techniczne: (...).
- *Procedury* organizacyjne (...).

Przykład 3

Harvey (2003, pp. 2-6) puts forward the following four major *techniques* for translating CBTs: 1. *Functional equivalence*: It means using a referent in the TL culture whose function is similar to that of the source language (SL) referent. As Harvey (2003, p.2) writes, authors are divided over the merits of this *technique*: Weston (1991, p. 23) describes it as "the ideal *method* of translation" (...).

3. *Transcription* or "*borrowing*" (i.e., reproducing or, where necessary, transliterating the original term): It stands at the far end of SL-oriented *strategies*.

Harvey (2003, s. 2-6) wymienia cztery główne *techniki* tłumaczenia takich wyrażen:

1. *Ekwiwalencja funkcjonalna*. *Technika* ta polega na użyciu referent w języku docelowym o podobnej funkcji do tych w języku źródłowym. Harvey (2003, s. 2): Weston (1991, s. 23) opisuje to jako „idealną *metodę* tłumaczeniową” (...).

3. *Transkrypcja lub „zapóżylenia”* (tj. powtórzenie, lub gdzie jest to konieczne, transliteracja terminu wyjściowego): Nie jest to na pewno *strategia* zorientowana na język źródłowy.

Na panujący w zakresie translologicznym i translatorycznym chaos terminologiczny wskazuje wielu badaczy (np. Brzozowski, 2011; Holmes, 1988; Snell-Hornby, 2009). Według nich źródłem powikłania terminologicznego są odmienne perspektywy badawcze reprezentowane przez rozliczne szkoły przekładu. Dzieje się tak dlatego, że translologia nie dysponuje standaryzowaną terminologią, a większość terminów związana jest z daną teorią przekładu. Tak jest z terminami odnoszącymi się bezpośrednio do analizy i oceny procesu przekładu, jakimi są *procedura*, *metoda*, *strategia* oraz *technika*:

Procedury, metody, strategie, techniki to terminy stosowane do opisu procesu tłumaczenia. Proponujemy zdefiniowanie tych terminów na nowo, gdyż ich obecne niejednoznaczne i zamienne stosowanie wprowadza bałagan terminologiczny (Pym, 2010; tłumaczenie autora)².

Coraz częściej podejmowane są próby ujednoczenia terminologii w tym zakresie. Pym (2010) opracował listę terminów z zaleceniami ich stosowania w badaniach nad tłumaczeniem i interpretacją. Lista została opracowana na podstawie dyskusji z uczniami, którzy zgłaszali swoje wątpliwości terminologiczne.

Względnie słaby status epistemologiczny dyscypliny (Marco, 2009), wynikający z niskiego poziomu naukowości, jest przyczyną chaosu terminologicznego. Marco (2009, s. 76; tłumaczenie autora) wyjaśnia tę sytuację w następujący sposób:

² "Procedures vs. methods vs. strategies vs. techniques: The terms available for describing what translators do when they translate (i.e. translation processes) are a mess. Here we propose stripping the entire field down to the essentials and rebuilding from scratch" (Pym, 2010).

Oczywiście chaos terminologiczny panuje nie tylko w translatologii, jest on nieodłączną częścią nauk humanistycznych w ogóle i nie jest postrzegany jako aż tak poważne zagrożenie jak w naukach ścisłych. Jednakże wyższy stopień spójności pojęciowej i terminologicznej w translatologii pozwoliłby na stworzenie bardziej racjonalnej struktury tej dyscypliny i przyczyniłby się do większego jej uznania ze strony innych społeczności naukowych³.

Problemy konceptualne wynikają z faktu, że terminy używane są w sposób niewystandaryzowany, wręcz chaotyczny, co jest spowodowane właśnie brakiem wyraźnie zdefiniowanej relacji między konceptem a terminem.

Trudności z ustaleniem jednoznacznej relacji pomiędzy konceptami i reprezentującymi je terminami nie są domeną typowo polską. Także w angielskojęzycznej literaturze nagminne są problemy związane z użyciem takich terminów, jak *technique*, *shift* czy *strategy*.

³ „Of course terminological chaos is not the exclusive property of Translation Science, but part and parcel of the human sciences in general; however, it may not be perceived as so serious a threat in more consolidated scholarly disciplines. As in the case of the translator community, a higher degree of conceptual and terminological coherence would result in a more rational structure and in a higher appreciation on the part of other scholarly communities” (Marco, 2009, s. 96).

Bibliografia

- Brzozowski, J. (2011). *Stanąć po stronie tłumacza. Zarys poetyki opisowej przekładu*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Delisle, J., Lee-Jahnke, H., Cormier, M. (red.). (1999). *Translation terminology*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Drabik, B. (2010). *Językowe rytuały tworzenia więzi interpersonalnej*. Kraków: Universitas.
- Harvey, M. (2003). *A beginner's course in legal translation: The case of culture-bound terms*. <http://www.tradulex.org/Actes2000/harvey.pdf>.
- Krings, H. P. (1986). Translation problems and translation strategies of advanced German learners of French. W: J. House, S. Blum-Kulka (red.), *Interlingual and intercultural communication* (s. 263-75). Tübingen: Gunter Narr.
- Lenartowicz, M. (2002). *Koncepcja „gry językowej” Wittgensteina w świetle badań współczesnego językoznawstwa*. Kraków: Universitas.
- Loescher, W. (1991). *Translation performance, translation process and translation strategies*. Tübingen: Gunter Narr.
- Marco, J. (2009). *The terminology of translation: Epistemological, conceptual and intercultural problems and their social consequences*. W: Y. Gambier, L. van Doorslaer (red.), *Handbook of translation studies. Vol. 1* (s. 65-79). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Newmark, P. (1988). *A textbook of translation*. Hertfordshire: Prentice Hall.
- Ordudari, M. (2007). Translation procedures, strategies and methods. *Translation Journal*, 11(3). <http://translationjournal.net/journal/41culture.htm>.
- Poźniak, A. (b.d.). Mahmoud Ordudary. Techniki, strategie i metody tłumaczeniowe. http://mlingua.pl/pol/czytelnia/technologie_tlumaczeniowe1,,techniki_strategie_i_metody_tlumaczeniowe_mahmoud_ordudary_tlum_agnieszka_pozniak_,a,641.html.
- Pym, A. (2010). *Translation research terms – a tentative glossary for moments of perplexity and dispute*. Working version 1.4. August 2010. <https://www.scribd.com/document/36280899/Terms>.
- Ricoeur, P., Torop, P. (2008). *O tłumaczeniu*. W: B. Żytko (red.), T. Swoboda, S. Ułaszek (tł.). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
- Synonym.net*. <http://synonym.net/synonym/>.
- Trier, J. (1931). *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes*. Heidelberg.
- Weston, M. (1991). *An English reader's guide to the French legal system*. New York/Oxford: Berg.
- Wittgenstein, L. (1997). *Tractatus logico-philosophicus*. (tł. B. Wolniewicz). Warszawa: PWN.
- Wittgenstein, L. (2005). *Dociekania filozoficzne*. (tł. B. Wolniewicz). Warszawa: Wydawnictwo PWN.